

AMICULU SCÓLEI

fóia pentru naintarea invetiamentului si a educatiunei
la Romani.

Ese in tóta Sambat'a. — Pretiulu abonamentului pentru provinciile austriace: pe anu 4 flor., pe siése luni 2 flor. 25 cr., pe trei luni 1 flor. 25 cr.; — éra pentru Romani'a: pe anu 30 piastrii (lei), si pe semestru 16 piastrii. — Pentru inseratiuni se vor respunde 5 cr. de serie. — Abonarea se face la postele c. r. si pela DD. corespondinti, si la tóte librariile.

Despre invetiatur'a publica.

Dreptulu si folósele ei.

Astadi si paganii barbari striga: scóle!

G. Baritiu. 1838.

XIII.

Traimu intr'unu seclu de scepticismu, intr'unu seclu in care adeverurile cele mai frapanti nu se potu acredita de catu prin probe. Spre a dovedi dara si noi cele ce amu disu pana aici, ne vomu raporta, pentru unu momentu, privirea catra o tierisióra care, nu mai departe de catu cu 30 de ani in urma, nu éra mai inaintata de catu noi, nici politicesce, nici fisicesce, nici moralicesce: voimu a vorbi despre Belgia, modelulu stateloru constitutionali europiane. Invetiatur'a primarie este regulata acolo prin mai multe legi. Acolo este cate o scóla in fia-care comuna. Celu pucinu, copii sermanii priimescu invetiatura gratisu pe comptulu biurouriloru de bine-facere, si in casu de neajunsu, pe chiertuie'l'a comunii. — Invetiatur'a primarie se marginesce in invetiatur'a religiunii si a moraliu, citirea si scrierea sistema legale a mesurélorn si a greutatiloru, elemente de socotéla, si, dupa trebuintiele locali, elemente de limb'a francesa, flamanda, germana, (limbe ce se vorbescu in Belgia), religiunea si moralea se predau suptu directiunea ministriloru cultulu marturita de catra maiortatea eleviloru scólei. Suntu scutiti de a fi facia la acésta invetiatura copii ce nu facu parte din comunitatea religiósá ce este in maiortate represintata in scóla. Priveghiarea scóleloru, in ce privesce la invetiatura si administratiune, este data in sém'a administratiunii comunale si a inspectoriloru; invetiatur'a religiósá si morale e pusa suptu priveghiarea delegatiloru din partea mai mariloru culteloru. Cartile profane suntu aprobate de catra gover-

namentu, dupa ce mai antaiu suntu cercetate de catra comisiunea inadinsu renduita; cartile religióse si morali suntu aprobate de catra capii culteloru. Institutiiloru comunali suntu numiti de catra consiliulu comunale. Pentru revisiunea esacitatiu invetiaturei, suntu inspectoru provinciali si inspectoru cantonali; cei d'antaiu suntu numiti de catra guvernamentu, dupa socotinti'a unei deputatiuni permaninte.

Chiertuielele invetiaturei primarie suntu in sarcin'a comunii. Plat'a institutiiloru e fipsata de consiliulu comunale cu aprobatiunea deputatiunii permaninte si fara recursu la rege. Intervenirea provinciei si a statulu in chiertuielele invetiaturei comunale primarie nu e indetoritória pentru provincia, de catu atunci candu e constatatu ca alocatiunea comunii in favórea invetiaturei primarie egaléza productulu a dóue sutimi aditionali la principalele dariloru directe; pentru statu, de catu atunci candu de asemenea e constatatu ca alocatiunea provinciale in favórea invetiamentulu primariu, egaléza productulu a dóue sutimi aditionali catra principalele datoriloru directe. Case de reserva si de prevedere suntu infintiate pentru profesori. Guvernulu este indetoritu a infintia o scóla primaria in fia-care ocolu judiciariu; aceste scóle suntu intretienute de catra statu cu concursulu comuniloru. De asemenea suntu asiediate pe comptulu guvernulu cate dóue scóle normali pentru invetiamentulu primariu. Burse cate 600 lei se dau anuale, de catre guvernamentu, pe la tineri studinti séu profesorii sermanii, spre ai ajuta se-si urmeze cursurile primarie, normali séu incepetórie. Concursuri suntu deschise intre elevii scóleloru primarie; ele voru fi indetoritóre pentru scólele supuse regimelui de revisiune, statornicita de catra legi.

Invetiamentulu midlociu se compune din diece

athenee regesci, din cinci-dieci de scóle midlocie, si alte asediaminte.

Invetiatur'a inalta se compunea, pana la 1850, din dóue universitati, un'a la Gand si alta la Liéges, améndóue intretienute pe comptulu statului. Fia-cáre din aceste universitati cuprinde facultati de filosofia si litere; de sciintie matematice, fisice si naturali, de dreptu si medicina. Profesorii au titluri ordinare si straordinarie. In fia-care univarsitate suntú noué profesori pentru sciintie, optu pentru filosofia, optu pentru medicina si siépte pentru dreptu. Regele numesce profesorii. Autoritatile academice suntú: Rectoriulu universitatii, secretariulu, decanii facultatiloru, consiliulu academicu si colegiele asesoriloru. Ori-care studinte este datoriu a luá o inscriptiune anuale; dreptulu este de 15 franci (41 lei). Nimene nu e priimitu la lectiunile academice mai nainte de a infacisiá biletulu rectoriului universitatii séu alu profesoriului. Pe lenga fia-care univarsitate, este si cate unu comisariu alu guvernamentului cu titlulu de administratoriu inspectoriu alu universitatii. Acestu functionariu este numitu de catra rege. Guvernulu este insarcinatu cu priveghiarea si directinnea univarsitatii statului. Pe fia-care anu se face catra adunarea tierei unu raportu lamuritoriu despre starea univarsitatii statului. Guvernulu póte apelá la profesorii din streinatate, daca reclama interesulu instructiunii publice. Dóue grade, si anume celu de candidatu si celu doctoriu, suntú infintiate pentru filosofia si litere, sciintie, dreptu si medicina. Esamenile se facu de catra juratii cari dau certificatele si diplomele gradelorú castigate. La esame, se póte infacisiá ori ce persóne; ele potú se capete grade, fara deosebire de timpu, de locu séu chipulu prin care si-au facutu studiele lorú. Membrii jurieloru esaminatorie, suntú numiti pentru unu anu. Fia-care juriu e compusu de catra guvernamentu astufeliu in catu elu se fia o represintatiune credinciósa atatu a invetiaturei statului catu si a celei private. Esamenile se facu inscristu séu orale. Intrebarile suntú trase la sorti si dictate pe locu recipendariloru. Totu esamenele orale e publicu; elu e incunosciintiatu prin Monitoriu, celu pucinu cu trei dile mai nainte de a fi depusu. Dupe fia-care esame orale, juriulu desbate asupra admisionii si rangulu esaminaliloru. Despre rezultatulu desbateriloru, se inchiai a procesu verbale in care se amintesce despre meritulu esamelui scristu si alu esamelui orale: si apoi acest'a este indata cititu publicului si recipendariloru, diplomele de candidatu séu doctoriu se liberéza in numele regelui. Nemine nu e

priimitu in functiunile ce ceru unu gradu, daca n'au capetatu acestu gradu dupa chipulu prescristu in lege. Nimine nu póte practice in calitate de medicu, dá chirurgu, de mamosu, etc. daca n'a facutu doctoratulu prescristu de lege. Instructiunea tributória pentru arti si manufacture, pentru specialitatea mineloru, architectur'a civile, puntii si siosele, e pusa in raportu cu organizatiunea invetiamentului inaltu.

XIV.

Se mai cercetamu acumu, pentru o mai deplina speriintia a nóstra, care e sistem'a si rezultatulu invetiatureloru in o alta tíera multu mai mica de catu principatele nóstre, si intr'o positiune politica, analóga cu a nóstra. Voimú a vorbi de Elveti'a, care are o poporatiune abiá de 2,500,000 de snflete. Tóte cantónele acelei mice, dara frumóse tiere, au scóle comunali. Fia-care satu si catunu are scól'a s'a. Se gasescu scolari ce le frecintéza dela versta de 6 pana la 16 ani. Desvoltarea cea mai insemnata a scóleloru primarie, este in cantónele de giúte germana. Cantónele francesi si italiene suntú mai inferiórie. Pentru a ne poté face o ideia, catu de marginita, despre desvoltarea la care a ajunsu acolo invetiatur'a publica, cata se scimú ca Elveti'a, cu ajutoriulu neinsemnatei poporatiuni ce are, intretiene 6,780 de profesori, numai pentru scólele poporarie cu 410,000 scolari; va se dica o scóla la 350 locuitori. De acea cu dreptu cuventu, potemu dice ca in privirea invetiamentului publicu poporariu, Elveti'a stá in capulu tuturorú popóreloru Europei.

Principele Nicolae Sutiú, vorbindu in statistic'a Moldaviei, se sparia insusi de trist'a stare a invetiamentului publicu din Moldavia. Apoi, facendu o comparatiune intre rezultatele instructiunii dela noi si ale altoru tiere, ne da cifrele urmatórie:

In Boemia, scólele suntú frecintate de o a dóu'a parte a poporatiunii. — In Olanda, de a dóua-spre-diece parte. — In Austria, de o a trei-spre-diecea parte. — In Englitera, de a siese-spre-diecea parte. — In Prusi'a, de a optu-spre-diecea parte. — In Franci'a, de a trei-diecea parte. — In Portugalia de a opt'a parte. — Éra in Moldavi'a, socotindu-se masimulu frecintatiunii scolariloru ar' fi a 500 parte. ¹⁾ Ce materia durerósa pentru anim'a unui Romanu! . . . Ce materia demna de a atrage bagarea de séma, de a trei semptiementele de

¹⁾ Notiuni statistice asupra Moldaviei. Iasi, Buciumulu-Romanu, 1852, pag. 67 si 58.

bine pana si ale celui mai apaticu dintre legiutorii nostri! In adeveru, principele Sutiú scriá aceste note in 1852, dara inaintatu-ámu noi de atunci in cóce asiá in catu astadi citirea lor, se ne servésca de tabloulu celu mai crudu alu inapoiarii nóstre celei mai deseversíte in raportu cu cele-lalte popóre?

In Prusi'a, se tienu 24,290 scóle poporarie cu 33,000 profesori si 2,800,000 scolari. In Franci'a suntu 34,300 scóle cu 6,300 profesori si 2,900,000 scolari.

Éca daru ca maiestria prin care popórele civilisate au ajunsu la unu gradu asiá inaltu in arti, sciintie, literatura, mestesiuguri, comerciu si navigatiune, este rezultatulu numai si numai alu invetiaturei publice. Noi invidiamu pe aceste popóre; ámu voi din totu suflétulu se cuprindemu, daca s'ar' poté, locul ce ocupa; nu ne damu insa séma despre inceputurile, sperinti'a, devotamentulu si sacrificiele ce au facutu pana au ajunsu acolo unde suntu. Caci, de ne ámu da sém'a acést'a, atunci de sicuru ca, de nu alta, celu pucinu ámu gasi chipulu prin care se profitamu de sperinti'a altor'a. Calea este batuta de densii; n'avemu de catu a o urmá, a o fertilisá cu ostenelele nóstre, cu sudórea nóstra. Pucina buna - vointia, pucina (truda, si totulu va fi facutu.

Si cu tóte acestea, invetiatur'a publica ocupa intr'unu statu celu antaiu locu. Si cu dreptu cuventu, cu acél-ási cuventu cu care tulpin'a este basea ramurilor, de asemenea invetiatur'a este radecin'a, isvorulu esistintiei si alu imbunetáirii tutoru institutiuniloru publice.

„In procesulu desvoltarii ori-carui statu, dice cunoscutulu nostru publicistu d. Winterhalder, intr'unu tratatu asupra scóleloru poporarie, cestiunea organisarii publice ocupa, fara indoiéla, unu locu fórté insemnatu, si acést'a cu atatu mai multu cu catu guvernulu voesce seriosu progresulu, desvoltarea liberale a natiunii. Numai prin instructiunea publica, prin luminarea poporului, póte se ajunga o natiune la adeverat'a libertate; autonomi'a unei comune séu a unei tieri, presupune o burgesia, o clase de midilocu cultivata, caci, fara dens'a ar' lipsi elementele trebuincióse, spre a poté exercitá autonomi'a. Totu omulu este unu anelu in lantiulu sociale, este trebuintiosu pentru totulu; d'aceez trebue cá fia-care individu, se posiéda gradulu de invetiatura necesaria spre a-si poté implini locul seu. N'avemu de catu a deschide istori'a lumii, si vomu vedé, pe fia-care pagine, ca ori unde si in ori-care tempu unu poporu a voitu cu seriositate libertatea, s'a desteptatu in

simulu seu dorintia de a generalisá cultur'a intelectualuale.

„Unu statu constitutionale nu póte se esista fara instructiune publica, nu póte prosperá fara scóle poporarie, caci, cetatianulu fara invetiatura, nu póte intielege libertatea, nu póte apretici drepturile sale de omu, de membru alu societatii, de cetatianu; fara invetiatura va confunde libertatea cu licinti'a; va abusá de dens'a, si va ajunge a fi séu sciavulu unoru ómeni carii se folosescu de nesciinti'a lui, séu sclavulu patiniloru celoru desfrinate, dobitocesci.“¹⁾

In adeveru, de ne vomu dá bine séma despre situatiunea actuale a tieriei nóstre, nu alta data si acumu se face adeveratulu procesu alu desvoltarii, alu reinchiagarii nationalitatii romane, alu statului romanu.

Ei bine, ce mesure au luat guvernenele nóstre pentru generalisarea, poporarisarea si intemeierea invetiaturei publice? Si totusi, invetiatur'a publica este unulu din principalile puncte, dela cari trebue se incepemu organisarea nóstra. Ómenii dela putere, tier'a intréga, se plange neincetatu despre lips'a de specialitati, despre greutatea cu care se potu implé diferitele posturi ale serviciului publicu cu ómeni speciali; despre ignorantia cea adunca a poporului; despre lesinulu industriei, alu comericiului si alu artilorului nationali. Constatamu din parte-ne temeinici'a acestoru binecuventate plangeri; dara totu odata intrebamu: care e, unde e vindecarea atatoru rele enorme? Acestu reu inspaimentatoriu in presinte, prin ce alt'a va poté fi inlaturatu pentru viitoriu daca nu prin invetiatur'a publica, larga si intinsa cá unu plastrone binefacatoriu preste totu corpulu societatii. S'au voimú noi a ne margini totu deun'a la nisce simple tanguiri, fara a sterpi reulu din radecina, fara a pune mana pe lucru? fara a luminá poporulu. fara a face scóle? . .

I. M.

(„Romanulu.“)

Cum se póte propune istori'a biblica mai bine si mai cu resultatu?

Credú a nu reteci, déca cultur'a omenimii de astadi voiu numi-o manca. Ce e dreptu facultatile intielesuale au progresatu, s'au desvoltatu, s'au cultivatu multu, dar' cultur'a animii, cultur'a religiósá, o! acést'a stá reu. O anema umana, o anima crestina o affi raru. Fia-care venéza numai interesulu, numai binele seu. Caracterulu genului presentu este egoismulu. Egoismulu

¹⁾ Scólele poporarie de Winterhalder.

este stéu'a care conduce astadi omenimea. Omenimea e trista si neindestulita cu sórtea sa. Oricatu venéza ea, oricatu pandesce, oricatu castiga, oricatu scie, tóte suntu pucine si neinsemnate, tóte n'o potu indestulí: astu-felu ea e trista, neindestulita si nemultiemita. Care este caus'a, de unde provine acést'a? De securu nu d'aiurea, de catu din calea ratecita pe care a inceputu a purcede omenirea in cultivarea si desvoltarea facultatiloru sale. Educatiunea si instructiunea au luatú o di-reptiune cu totul unilateralá. Astu-felu ele trebue indreptate si organizate altu-mintrea.

Suntu unii pedagogi si inca renumiti, cari voru a scóte din scótele elementare tóte sciintiele reale, si voru a introduce éراسi mecanismulu secliloru trecuti. Celu-ce scrie acestea e departe d'ase poté uní cu parerile si tendintiele acestoru pedagogi. Invetiamentulu care ar trebui se se indrepte si se se amelioreze, eu lu-nu-mescu „invetiamentu esteticu,” si totu d'odata observu, ca cultur'a animii si cultur'a sentiulu i pentru frumosu nu insemna totu aceea. — Candu facultatile intielesuale (inteliginti'a) si sentiuale se desvólta si se cultiva in armonia un'a cu alt'a, candu scolariulu i place si i dragu se invetie, atunci instructiunea séu invetiamentulu ce misca pe scolariu la acést'a se numesce invetiamentu esteticu. Invetiamentulu esteticu se nevoesce a cultivá anim'a si spiritulu mai alesu prin contemplatiune luata in intielesu mai largu; incepe adeca a instrúá pe omu in cele ce se tienu de credintia, incepe a desvólta in elu acele facultati spirituale cari au d'a se ocupá cu lucrurile credintii, si pe acésta cale apoi destépta si cultiva in omu idealulu.

Pan' acum domnedieulu celu mai inaltu caruia am' sacrificatu a fostu mintea, er' facultatile intielesuale si simtiuale, inspiratiunea omului dodatu cu voia libera au fostu numai nisce dicitati secundare. Astu-felu si pedagogic'a depe tempulu lui Rousseau si Pestalozz numai in o parte a fostu psihologica, adeca in cultivarea facultatiloru intielesuale, ér' in alta parte adeca in cultivarea animii, a fostu fórté nepsichologica. Invetiamentulu elementaru are d'a se inverti mai alesu pe lunga contemplatiune. Astu-felu invetiatorulu din inceputu are se dee invetiaceiloru sei numai nisce idei, si numai mai tardiu mai d'a descurcá si desfasurá mai pe largu ideile ce le-a datu mai nainte. — Dupace premiseramu acestea se trecenu d'a dreptulu la tes'a:

„Cumú se póte propune istori'a biblica mai bine si mai cu resultatu?”

Este de prisosu cá se mai lungimu vorb'a despre

insemnatatea invetiamentulu biblicu; acést'a o scie fiacare. Eu d'icu numai atata, ca invetiamentulu biblicu este bas'a a totu invetiamentulu; si d'aici pasiescu a statorí nesce puncte ce suntu ase oserbá la propunerea istoriei biblice. Astu-felu numai acelu invetiatoru va propune istori'a biblica cu resultatu, care:

1. faptele biblice le va propune dupa priceperea copiiloru si in una modu atragatoru pentru ei; care

2. din evenimentele ce le-a naratu copiiloru, va alege unele scene si le va asemená, le va aplicá la viéti'a loru, si totu odata i va face atenti la ele si i va admoniá; care

3. din cele narate va alege acele ce cuprindu in sine invetiatura, si potu servi spre indreptare si santienia, si despre aceste apoi va catechisá seu va predicá ore-si-cumu scolariloru; care

4. se va ferí se nu traga la indoiéla adeverulu minuniloru si faptelor biblice.

Astu-felu are d'ase propune istori'a biblica scolariloru incepetori séu asiá dicundu celoru din scóla elementara. Ea aici nu se propune in síru chronologicu, ci numai cum se afla mai acomodatú pentru copii si mai corespundietoru principiiloru pedagogice. {Er' scolariloru mai mari are d' se propune astu-felu, catu ei se-si póta formá unu conspectu despre desvoltarea chronologica séu necsulu obiectivu alu istoriei biblice. Dar' si aici nu este d'a se lasá din vedere invetiamentulu esteticu, adeca nu este d'a se propune o istoria completa, pragmatica a poporului judaicu, ci suntu d'a se descrie numai caracterele persóneloru principale, care au pasitu cu fapta si cuventu pe scen'a grandiósa a evineminteloru biblice. Scolariulu astu-felu trebue condusu pe campulu biblicu, catu elu rapitu de marirea persóneloru ce au lucratu in acelu campu, se se aprofundeze, se contempleze cu placere insusirile divine ale aceloru individi, si astu-felu se invetie se pricepa cuventulu, invetiatur'a despre imperati'a lui domnedieu intrupata in Isusu Christosu.

Tóte cele dimpregiurulu nostru in acésta lume suntu totu atati'a motori, cari desvólta, destinéza si indrépta viéti'a nostra. Dar' in intielesu mai strinsu dicemu, ca numai invetiamentulu este acél'a carele ne desvólta, ne cultiva, dirige voi'a, imaginatiunea si cugetele nóstre. Tóte cele ce influintiéza pe omu numai din afora, numai intru atatu se potu numi invetiamentu, in catu ele se afla si in viéti'a interna a omului si inca desvoltate, si astu-felu apoi impreuna dirigu si desvólta cu mai mare potere viéti'a interna a omului.

Acelu cuventu are mai mare potere instructiva, care petrunde mai afundu in anim'a n'óstra. Intrebu inse, unde se caute, unde se afle invetiatorulu modelulu celu mai inaltu, care se-lu aiba totu de un'a inaintea ochiloru candu invétia, candu instrúeá copii? Christosu este pedagogulu toturoru pedagogiloru. Invetiamentulu crestinu este acel'a, care vorbesce prin fapta si cuventu despre aceea ce a pusu in noi d-dieu, a-deverulu eternu, dar' noi amu uitatu cufundati in desiertatiuni si egoismu.

Invetiatorulu are d'a impliní o mare misiune in propunerea istoriei biblice. Nu e destulu cá elu se cetésca numai, séu se nareze evenemintele biblice; elu tóte naratiunile biblice trebue se le intogmésca dupa priceperea copiiloru, si dupa aceea se intrebe pe copii despre cele ce le-a spusu, se le lamurésca si se le implante afundu in anim'a loru. Copii nu potu pricepe, nu potu petrunde tóte spresiunile biblice, invetiatorulu inse are se le lamurésca pe deplinu. Eu cugetu de unu metodu gresítu, la invetiarea istoriei biblice a dá copiiloru unu manualu in mana, caci atuncí cea mai mare parte din copii de nu toti, nu se mai intereseza d'a ascultá popunerea invetiatorului, si apoi d'aici vine ca ei se restringu pe langa manualu si se invétia a vorbí fora d'a pricepe. Metodulu celu mai bunu d'a plantá copiiloru in anima si in minte invaliaturile si evenimentele biblice este acest'a: se-le propuna pe rendu adeca in legatura, dar' apoi pe copii se-i intrebe pe sarite. Eu suntu cu totulu in contra pedantariei d'a invetiá istori'a biblica de rostu, pentrucá copilulu nu invétia a o pricepe si-a o tiené in minte: atuncí istori'a biblica n'are nici o influintia asupra cultivarii estetice a animii copilului, si este de parte d'a poté inspirá astu-felu semtieminte religióse.

Materiale de instructiune.

§. 57. Vladislau I. 144 — 1444 Ioane Corvinu (Huniadi) romanulu.

(Capetu.)

Dara Sultanulu intielegundu de preparatiunile cele mari, ce se faceau asupra-i, incepú a cugetá sériosu la inchiearea pazei, si tramese una deputatiune numerosa, incarcata cu multe daruri, la Ioane Corvinu spre a pertractá de pace cu densulu. Acest'a inse o irdereptá la regele seu Vladislau, carele si incbicá pace pre 10 ani cu Turcii in 1444, si jorá pre s. Evangeliu, cá in

acestu restempu nu vá frange pacea cu densii; asemenea jorá si deputatiunea turcésca dein partea s'a pre Alcoranu. Ioane Corvinu inca aprobá acésta pace, ca-ce vedea cá regatulungariei se stórse tare prein calamitatile batailoru portate, si-lu durea de sórtea meserului poporu, pentru a carui buna-stare se interesá mai tare, de catu pentru multiumirea ambitiunei sale.

Inse pontificele romanu, si ceialalti principii europeni se temeau cumu-cá in cursu de 10 ani, se voru intari de nou Turcii, care inca erau asemenea debilitati prein desele batai, si asia se voru sculá cu una potere si mai mare asupr'a crestineloru. Deci ei dein ast'a cauza nu erau multiumiti cu inchieara ecestei paci, ci lucrau cu tóte poterile, cá pre Vladislau se-lu induplece la frangerea aceleia. Pre lunga aceea mai puneau eli una sperare fórté mare pentru invingere, in talentele de erou si in fortun'a renumitului Corvinu.

Pentru Vladislau erá forte cu greu, cá se se determine la frangerea pazei cu Turcii, cu atatu mai vertosu cá Corvinu, cá unu Crestinu religiosu si zelosu incá se aratá strainu de una atare frangere de credintia. Cu tóte aceste legatulungariei Papei Iulianu Cesarini nu incetá pana candu prein elocuinti'a si sofistic'a s'a nu induplecá pre tenerulu si ambitiosulu rege, cá se franga pacea cu Turcii, asecurandu-lu cá Pontificele l'a absolutu de juramentulu, ce-lu puse acestoru pagani.

Ioane Paleologulu imperatulu grecescu, Georgiu Castriota si Magnatii ungeresci adunati la Segedinu inca-lu sfatuiru la rumperea pazei cu Turcii.

Deci acumu insusi Vladislau se puse in fruntea armatei destinate in contr'a Turciloru, si porni dela Segedinu catra Mesia; éra Ioane Corvinu in contr'a voientiei sale, senguru dein respectulu catra mandatululu regelui seu — trecú in fruntea unei corpu de armata prein Romani'a catra Vidinu, spre a-se uni acole cu armat'a condusa de razele. Dara candu trecuse elu pre in tier'a romanesc, militarii lui cei nedisciplinati, fecera multe stricatiuni, si prein aceea superá tare pre domnulu aceleia tieri. La acést'a espeditiune in contr'a Turciloru, luá parte si domnulu Romaniei Vladu; acest'a vediendu óstea cea mica a Unguriloru (numai 20,000) lu-desfatul pre regele dela una atare intreprindere temeraria, inse ne-potendu-lu induplecá, i-dede unu ajutoriu de 4000 calari sub comand'a fiului seu Vladu. Armat'a crestina inaintá pana la Varn'a lunga tiermurii marei negre. Audiendu acést'a, Sultanulu Amurate veni si elu cu una armata cu multu mai numerosa de catu cea crestina cu 200,000. Batai'a se templá (la Varn'a)

i
 n 10. Novembre 1444 si tienù tóta diu'a pana ser'a
 bâ se continuâ si in diu'a urmatória; in diu'a de antaiu
 surise fortun'a armeloru crestine, dara a dáu'a di fû
 fatala pentru crestini, macar-câ Corvinu fece totu, ce
 putea face mentea, anim'a si braciulu omenescu, si macaru
 ca crestinii dein partea loru inca se luptasera cu celu
 mai mare eroismu. Vladislau cadiu in lupta si capulu
 lui taiandu-se de pagani se acatiâ intr' una lance, si
 se portâ in tôte partile, cá unu semnu de invingere.
 Iulianu, legatulu Papei si svatiutoriulu acestei batai
 nefericite, fû ucisu in fuga; insusi Corvinu abea-s;
 mantú cu fug'a vietí'a s'a. Mai multi magnati-si aflara
 mórtea pre campulu luptei, intra acestia si epii dein
 Erlau si Urbea-mare.

Dupa cutropirea dela Varn'a dein 1444, Uniadi
 scapandu cu pucine remasitie dein óstea s'a cea mare
 si ajutatu de intunereculu noptii, trecu Dunarea in tier'a
 romanésca. Aci Dragu Voda esindu-i inainte lu prenze,
 si-lu aruncâ in inchisóra pentru cuventulu ca Uniadi-i
 luase cu pucinu mai inainte Almasiulu, Fagarasiulu si
 alte locure dein Transilvani'a, cari le posediura domni
 romani. Dar' in fine Uniadi promitiendu a-i le întorce,
 fû liberatu; inse indata ce se reintorse in Transilvani'a
 si-adunâ osti, si intrandu in tier'a romanescă strabatú
 pana la Tirsohu in judeciulu Prachoviei. Acolo facun-
 du-se mare bataia Uniadi invinse, si preniendu pre
 Dragu Vod'a, i taiâ capulu (Vedi Fotino ist. Da-
 ciei s. a.)

Venindu Corvinu in Ungari'a aflâ tier'a in cea mai
 mare desperatiune si consternatiune. Inse presentí'a
 lui insulfâ curagiul omeniloru. Prein mórtea nefericitulu
 Vladislau tronulu Ungariei devenindu vacante, Ioane
 Corvinu se alese cu votu unanimu de Gubernatoriu
 alu tieriei pana candu vá cresce fiulu lui
 Albertu, Ladislau Postumulu. Unu gubernatoriu mai
 nemeritu pentru aceste tempore fórte critice, nu potú
 avea Ungari'a. Elu portâ acést'a demnitate pana in
 1453, candu Ladislau luâ insu-si franele gubernarei.
 Dupa aceea se multiemí cu demnitatea de duce supremu
 a militiei, si comite perpetuu alu Bistritiei.

In a. 1448 Corvinu decretâ resbunarea cutropirei
 dela Varn'a, si in contielegere cu Danu IV. domnulu
 Romaniei, carele-lu ajutase cu 8000 calari, plecâ de
 nou in contra Turciloru. In campulu Merleloru in Serbi'a
 intalni armat'a lui Amurate cea compuse dein 80,000.
 In 18. Octombrie (1448) la Cossova se fece una alta
 lupta memorabile, in carea crestinii simtira de nouman'a
 cea grea a Turciloru, 6000 romani-si versara cu ast'a

ocasiune sangele pentru mantuintí'a si onóreea patriei
 (Kövári Tom. II. pag. 71). Dar' vedindu ei, adeca
 Romanii, cá fortun'a i-a parasitu, se plecaseru lui Amu-
 rate; acest'a, ce e dereptu, le promise amnestia; dar'
 apoi, pre candu romanii basati pre parol'a de onóre
 a Sultanului se credeau a fiscutiti de pericolulu vietiei,
 se vediura incungiuurati pre ne-acceptate de 20,000
 janiciari, cari-i macelarira pre toti unulu dupa altulu.
 Corvinu in ea e presu de despotulu Serbiei Vucovicu*),
 si abia-si castiga libertatea, dupa ce dede ostatecu pre
 Vladu (Ladislau) fiulu seu celu mai mare. Dar' in anulu
 urmatoriu constrense pre despotu pre in confiscarea
 bunureloru, ce le avea in Ungari'a cá se demitia pre
 fiulu seu dein presória.

Pre candu Turcii pre in atatea victorii stralucite,
 mai alesu dupa caderea Constantinopolei in 1453 deven-
 nira infricosiati pentru Europ'a si amenintiau cu focu
 si sabia spre popórale crestine nimene erâ intre prin-
 cipii Europei, cari se cuteze a-se radica cu bracia tari,
 si a insuffeti pre Europeni la una nóua intreprindere
 pentru frangerea puterii celei amenintátorie si precum-
 panitorie a loru.. Monachulu Ioane Capistranu insadaru
 se osteniâ, cá pre Europeni se-i induplece la primirea
 crucei in contra paganiloru. Cace acumu trecuse
 tempulu lui Petru Eremita, si spiritulu religiosu, ce
 dominâ pre atunci numai erâ acumu spiritulu tempului
 seuu alu seculului. Numai doi ómeni mari mai esistau
 in lume pre acestu tempu, cari pastráu glcri'a antica.
 Acestia fura I. Corvinu si Georgiu Castriota (pre tur-
 cia: Skenderbeg). Cestu dein urma spre mirarea
 lumei-si aperase inca in cursu de multi ani indepen-
 denti'a tieriei sale in contra prepotentiei celei mai
 infricosiate a Turciloru. Éra celu de antaniu in 1454
 la Crusolati in Messia de susu, franse una armata
 pagana de 30,000 preniendu chiaru si pe capulu óstei
 si pre mai multi pasi, apoi dirimâ Vidinulu (vechi'a
 Bononia). Dupa aceea cu doi ani mai tardiu in 1456
 la Singidunu (Belgradu) cu pucini cruciferi adunati de
 amiculu seu si misionarulu Ioane Capistranu, cumu si
 cu 20,000 osteni domestici, franse o putere cu multu
 mai precumpanitória a Turciloru o óste de 150,000
 comandata de unulu de intre Sultenii cei mai renumiti
 ai loru. La 20,000 Turci remasera acumu pre cam-
 pulu luptei; éra ceialalti de impreuna cu Sultanulu
 Mahomede luara fug'a in cea mai mare disordene.
 Inse dein glori'a acestei victoriei grandióse avú parte

*) Georgiu Brancovicu vedi Kövári L. Tom. II. pag. 72.

fromósa si Vladu IV. domnulu tiei romanesci. Caci acest'a aperá rip'a Dunarei si impiedecá pre Turci, cá se nu póta incungiurá pre Corvinu dela spate. Dar' eroulu dilei memorabile dela Singidunu nu se potú bucurá multu tempu de rezultatele victoriei sale, care pucinu dupa aceea mori de friguri la Taurunu ( ) in 18. Augustu 1456 in etate numai de 52 ani seau dupa alti istorici de 56 ani, lasandu dupa sene doi fii pre Vladu (seau Ladislau) si pre Mat'i'a. Se inmormentá in Alb'a-Iulia in biserec'a S. Michaela si sarcofagulu lui se mai vede si acumu.

Dar' pre catu fú de mare Corvinu in bataia, pre atata fú de amatoriu de poporu si compatimitoriu de sórtea natiunei, dein acareia senu se tragea de sortea acáleia natiuni carea gemea sub sarcinile si jugulu omagismului. Densulu vediú bene ca sistem'a feudale domnitória pre atunci in Ungari'a cá si in cele mai multe stature ale Europei, dupa ideile cele prea marginite ale tempului seu nu se póte usioru desfiencia. Deci cá unu barbatu cu sufletu nobile. voiendu ai redicá si pre conationalii sei la rangulu de membrii ai statului, începú a nobili pre romani. Mai demne de insemnatu suntu derepturele cele fruwóse, ce-le dede elu Cneziloru romani dein tienutulu Hatiegulu (Sargetiului), celoru nobiliti de densulu scutindu-i pre acestia pentru proprietatile loru de tóte sarcinele impreunate cu posesiunea de proprietari mari. Istoricultu Veranciu dice ca: „acei romani au dobenditu acést'a libertate dela compatriotulu loru, pentru cá au sierbitu cu densulu eroicesce in tóte bataile, ce le-a avutu cu Turcii*).

§. 58. Ladislau V. postumulu 1453—1457.

Pana candu inca Ladislau fú minorenu, gubernulu Ungariei-lu portá Ioane Corvinu (Uniade) (vedi §.)

*) Ioane Corvinu fú anulu de intre barbatii cei mai mari, cari au esistatu in lume; elu e de a-se considerá mai multu cá unu tramesu a provedentiei pentru conservarea si glori'a patriei sale; cu tóte aceste si densulu inca avú inimicii sei si inca potenti. Celu mai mare si mai periculosu inamicu alui fú contele Cylli. Acest'a in 1455 la atata aduse pre tenerulu rege Ladislau, cátu se invoice, cá pre Corvinu se-lu stenga dein vietia. Spre acestu scopu volindu alu aduce in cursa, dandu-i pasu de securitate, lu-insielá se mergá la Vien'a; inse Corvinu semtá intrig'a infernale si se întórse inapoi dela port'a cetatiei. Planulu acest'a se descoperi si causá scisiuni in tiéra, inse natiunile tieneau mai alesu cu eroulu Ioane Corvinu. (Kövari Tom. II. pag. 76, 77.)

In 1453 luandu elu insusi frenela gubernarei, pre Corvinu in recunoscintia meriteloru sale celoru escelente-lu darui cu titlu de duce supremu alu militiei unguresci, si de comite perpetuu alu Bistrietei.

Inse pre cátu fú Corvinu de meritatu pentru regatulu Ungariei si pentru crestinismu, pre atátu se aratá regele Ladislau nerecunoscutoriu catra fiii sei, si pre in aceea-si incarcá una macula nestérsa pre numele seu in a-ántea lumei. Erá adeca la curtea lui Ladislau una ministru, care fú inamiculu celu mai ne-impecaveru alu familiei corviniane. Acest'a fú contele Ulricu Cylli. In 11. Decembre 1456 chiamá Vladu (Ladislau) fiulu celu mai mare alui Corvinu pre contele Cylli la una consfatuire, si-i produse una scrisóre ce ó scrisese elu despotulu Serbiei promitiendu-se in acea scrisoria, ca vá lucrá spre stricarea si nimicirea familiei corviniane. Cylli se afla vatematu prin ast'a cutediare alui Ladislau, dereptu care in mania-si scóse sabi'a si vulnerá pre Ladislau in capu si la una mana. Atunci facundu-se larma si sgomotu concursera ómenii lui Vladu si ucisere pre contele Cylli, cu tóte cá si elu se aperase cu cea mai mare resolutinne*). Vladu si amicii sei, nu lipsira numai de cátu a insciantia despre cele template pre regele, carele se aflá pre acelu tempu la Singidunu (Belgradulu Serbiei). Regele se misicá aduncu de acést'a fapta, inse totu-si nu cutezá a o reprobá, fiendu-cá se aflá in una stare critica. Dar' parasí indata Singiduhulu si se reintórse la Buda. Cu ocasiunea reintórcerei sale trecundu prein Temisior'a unde se aflá veduv'a lui Corvinu Elisabeta o mangaiá promitiendu-i cu juramentu cá nu va face nece unu reu acestei familiei atátu de meritate pentru regatulu Ungariei. Cu tóte aceste perfidulu rege nu-si tienú cuventulu, cace indata ce ajunse in Bud'a chiamandu la sene spre ambii frati Corvini, sub pretestu cá-i chiam a la una consultare, i-arestá pre amendoi dein preuna cu mai multi amici potenti ai loru (24 mai alesu), in 14 Martiu 1457. Abia trecura 3 dile si Vladu fú datu in man'a magistrului dein Bud'a spre ucidere, si numai de catu, se si esecutá sententi'a de mórte asupra-i, taiandu-i-se capulu cu sabi'a in etate de 24 ani. Inimicii-si luara pretestu a-lu acusá cu aceea cá avú de scopu a ucide pre regele. si a trage la sene coron'a. Meati'a — fiendu celu mai teneru frate — se aruncá in prensoria. Pentru acést'a fapta barbara a regelui, se nascú mare fierbere si turburare in tiéra. Elisabet'a primindu

*) Vedi Ig. Kankoffer. Geschichte Ungarns Seite 69.

scire despre sörtea trista a filorü ei, apucä armele. Frate-so Michaelé Selagianu, de Hórogszeg adunä ostar-sime. Revolutiunea prorupse acumu pre facia, si Transilvani'a in scurtu tempu deveni ocupata de Selagiaau, numai Sasii i-se aratara renitenti. Ca, cari fura presii deinpreuna cu fratii Corvini, scapare elu au fug'a probabile in contielegere cu vighiatorii sei. Mathi'a se straportä cá presu la fortareti'a Guttenstein in Austri'a.

Regele cuprensu de frica panica pentru revolutiunea casionata prein fapt'a sa cea barbara si perfida, fugi la Vien'a, de acolo purcese la Praga, cu scopu de a-si serbä casatori'a cu Margaret'a fi'a lui Carolu VII regele Franciei. Cu acést'a ocaziunea duse si pre Mathi'a cu sene, si-lu incredintiä lui Georgiu Podiebradu spre a-lu detiené suptu custodia. Inse pre-candu se ocupa cu pregatirele de nunta, lu cuprense una bola repentina si mori dupa 26 öre in 23. Noembre 1457, in etate numai de 18 ani. Suspiciunea, cá mori de venenu, nu e ne-intemeliata. Cu mörtea lui Ladislau incetä si revolutiunea, carea prorupse.

Varietati.

Ceva despre orolögie.

Orolögie pentru d'a mesurä tempulu s'au afluat si in vechime. Orolögiele cele mai vechi suntu fora indoiela orolögiele solare, care mesura tempulu dupa lungimea umbrei. La Egipteni, care sunt poporulü celu mai vechiu din töte popöräle cultivate, se afla astu-felu de orolögie din cea mai departe vechime. Si in diu'a de astadi se afla pe multe locuri pela case si besereci astu-felu de orolögie solare. Aceste orolögie costau din unu bétu implantatu pe unu parete séu p'o tabla astu-felu catu cu unu capetu e plecatu in diosu. Dar' acestu-felu de orolögie firesce nu póte aratä tempulu fora numai candu e söre. In vechime puneä pe cate unu sclavu care töta nöptea trebuia se tienä lamp'a aprinsa din aintea acestoru orolögie, dar' firesce nici cu acést'a nu se procopsiau. Astu-felu apoi au inventatu unu altu midilocu d'a mesurä tempulu, si acest'a a fostu: orolögiele de apa (*zlepúδρα*), care erau astu-felu construite catu din unu vasu picurä mereu ap'a in unu altu vasu dedesuptu; apoi dupa multimea apei mesurä tempulu. Astu-felu de orolögie au avutu Chinesii, Babilonenii, Persii si Grecii.

Aceste orolögie cu incetulu se perfectiunara totu mai tare. Regele Burgundiloru Gundobaldu capetä dela regele Teodoricu unu orologiu de apa de presentu, care d'o data aratä si misicarea sörelui si a lunii. Califulu arabicu Harun al Raschid tramite lui Carolu celu mare unu orologiu d'acestea facutu din metalu, care pentru aratara öreloru avea unu aratarü, dar' pelunga aceea avea si nisce globurele mici cari bateau p'o tabla de metalu care resunä.

Mai totu cá orolögiele de apa suntu si orolögiele de nesipu. Acestea constau din döue sticle, cari astu-felu suntu impreunate la olalta, catu din o sticla cade p'o gaurice mica nesipulu in ceea lalta; si atata nesipu este in o sticla catu trebue se treca o öra pana candu va cure si va implé ceea lalta sticla. Dupace a cursu din o sticla in ceea lalta adeca a treculu o öra, apoi intörce sticla, cea de desuptu d'asupra, si asiä incepe a curge nesipulu de nou.

Cu multu mai perfecte suntu orolögiele cu röte, din care unele suntu cu pondu altele cu elatru. Cu pondu suntu orolögiele de parete si de turnu, cu elatru orolögiele de posunariu. Cine a afluat orolögiele cu pondu nu se scie, ele se afla inca de pela 1300. Orolögiele de posunariu le-a afluat Peter Hele in Nürnbergu, care a moritu in anulu 1540. Dar' ele atunci erau förte mari catu spargiau posunarele, de aceea le si numeau in bat'jacorä öue de Nürnbergu; curundu inse incepura ale face si mai mici. In scurtu orolögiele au ajunsu la o perfectiunea förte mare. Dar' cine póte vorbi aici despre intréga constructiunea si mecanismulu orolögieloru. Dar' totusi eu voi mai vorbi ceva despre unu felu de orologiu minunatu care nu-i nici de apa, nici de nesipu si n'are röte si totusi e orologiu.

Unu misiunariu francesu in China anume Le Huc, se duce intr'o di se cerceteze unu satu care primise crestinismulu. Mergundu pe drumu se intelnéscu cu unu copilü, care paziä boii pre o lunca frumösa, si-lu intrebä: cate öre suntu? Cipilulu se uita la söre, dar' sörele togma se ascunsese dupa unu nuoru, si astu-felu nu potea se calculeze catu öre voru fi. Astépta pucinu, dise copilulu, catra misiunaru, si se duse iute la coliba, luä o mütiä inbracia si veni cu ea la misiunariu, prinde apoi müti'a de capu, i deschide ochii bine si dice catra misiunariu uitate inca nu suntu chiar' 12 öre. Mütiei firesce nu-i prè placea, dar' ea erä dedata la acést'a. Misiunariulu se mirä d'acést'a dar' nu mai dice nimicü ci pléca mai incolo, si ajungundu in satu povestescu la amicü sei acésta intemprare. Ei toti se mirara cumu de nu scie misiunariulu despre acést'a nimicu, si indata adunara mütielü de pela vecini, si-i aratara ca ochii lorü arata tempulu forte bine si totu intr'o forma. Acést'a e asiä: pupilele la mütie pana la amiédu (12 öre) se totu contragu, se strimtéza, astu-felu catu la 12 öre suntu numai cá o linte mica; dela 12 öre incolo era se largescu, si la 12 öre nöptea au forma rotunda cá nisce globuri mari. Misiunariulu se convinse ca aceste orologie suntufförte drepte.